

כמה גדול הדיקטטור?

הספרים שעל מרפיו של הרופא חוללו את ההתפוצצות, שתוצ' אותיה שולטות כתינו עד היום.

מהפכה שלמה

בתשע שנים

לכבוד הסרט הזה חולק דף על האירועים בישראל לציון 200 שנה למהפכה הצרפתית. בדף זה הורפסה גם כרונולוגיה קצרה של המהפכה.

העפתי מבט ברשימה של המאורעות הידועים והמוכרים, ופיתאום שמתי לב לעובדה קטנה שהרימה אותי: לוח'הומנים. אף שקראתי הרבה ספרים על המהפכה, נרשמו הרברים במוחי תמיד כאילו השתרעו על פני תקופה ארוכה. והנה כא לוח זה להוכיח כי בסך הכל, כל המהפכה העצומה ארכה תשע שנים וחצי, מתחילתה ועד סופה.

מפתחת. 'מועצת המעמדות' (הפרלמנט) ב־5 במאי 1789, שבה נפתחה המהפכה, עברו רק חודשיים עד לכיבוש הבאסטיליה על־ידי ההמונים. תוך שנה בוטלה האצולה, תוך שנה נוספת נלכד המלך בעת מנוסתו.

ארבע שנים אחרי פרוץ המהפכה הוצא המלך להורג, וכעבור כמה חודשים הוצאה להורג גם אשתו, מארי אנטואנט.

הטרור הגדול (במובנו המקורי: שילטון־אימים לשם הטלת פחד על אויבי המהפכה) החל בספטמבר 1793, בשנה הרביעית של המהפכה. כעבור שיבעה חודשים הוצא דאנטון להורג, וכעבור שלושה חודשים נוספים, בסך הכל, הוצא להורג גם רובספייר. משמע: הטרור כולו, הטבח ההמוני של האצילים ושאר אויבי המהפכה, ארך פחות משנה!

ברצמבר 1789 הכתיב נפוליון את החוקה החדשה, ששמה קץ למהפכה. חיבר אותה הכומר עמנואל סיה, היחיד מבין מחוללי המהפכה המקוריים שנשא עידין את ראשו על כתפיו כעבור תשע שנים.

כשנשאל מה עשה במשך כל השנים האלה, השיב קצרות: "חייתי!"

מכבי הארלם

כפי שצינתי, הייתי בקולנוע בשעה שהמוני בית־ישראל חזו במישחק הגורלי בין מכבי ויוגופלאסטיק. זה עלול להראות ככגי דה לאומית. על כן אני ממחר להסביר.

לא חזיתי במישחק, מפני שעצם המעמד מרגיז אותי. גרוע יותר: הוא מעליב אותי.

זה מעליב אותי לראות קבוצת־ייצוג של ישראל, במישחקים בינלאומיים של מחזיקות־גיבעים, כשארבעה שכירי־כרור זרים עושים את עיקר העבודה השחורה, תרתי־משמע.

זה מעליב אותי לראות ולשמע בטלוויזיה כיצד מאמן הקבוצה פונה אל נציגי־ישראל באנגלית, כדי שאנשי־המפתח בקבוצה יבינו את דבריו.

אני יודע שמחזיקת־גיבעי אינה נבחרת לאומית. אך איני סבור שיש בכך הברל. מכבי תל־אביב, מחזיקת־הגביע, באה למישחקים אלה כנציגת המדינה, כקבוצה האחת המייצגת את ישראל, כשם שהקבוצה מהעיר ספליט מייצגת את יוגוסלביה.

לא ראיתי שכירי־כרור, שחורים או אחרים, בקבוצה היוגור סלביית. בנייגוסלביה שחקן בשם ארצם. הם דיברו ביניהם בשפתם, סרבוקרואטית, לא רוסית.

מישחקים מסוג זה אינם סתם מישחקים בין קבוצות־ספורט, שרק הספורט הטוב מעניין אותן ואת אוהדיהם. האוהדים מניפים את דגל המדינה, העם כולו עוקב אחרי שחקניו בנשימה עצורה, כאילו קיום המדינה היה מונח על כף־המאזניים.

אין ספק: זהו מאורע לאומי, וכך מתייחסים אליו הבל. לכן זה מרגיז אותי כאשר אנחנו מציגים לראווה, לעיני העולם, קבוצה של זרים.

אבשלום, יסמין ומיקי

ברקוביץ

מה משותף להם? בירושלים התחנתו אבשלום זוהר ויסמין איינשטיין. שניהם למדו בכיתה א' וב' אצל המורה רחל אבנרי בבית־הספר תל־נוור דאו בתל־אביב, אם כי לא ביחד. על המירקע הופיע באותו היום גם מיקי ברקוביץ, כשהוא עוקב אחרי מישחק קבוצתי במינכן. מיקי ברקוביץ היה גם הוא תלמידה של רחל אבנרי בכיתה א' וב'.

וגם נועה לביא הנחמדה, שהי' תבכה כפרשת־הסמים של להקת פיקוד־המרכז שנופחה ללא כל פרופורציה, היתה תלמידה של המורה אבנרי. נתיבים שונים. אבל הם התחילו באותו המקום.

ציניות

ההומוריסט האמריקאי ראסל בייקר הזכיר השבוע אימרה של הומוריסט אמריקאי אחר, אמברוז בירס, בן ראשית המאה:

"הציניות היא ליקוי של ראייה, הגורם לכך שרואים את העולם כמו שהוא, ולא כמו שהיה צריך להיות."

הסרט רופא המאורות הוצג כחסות השגריר הצרפתי, ומיהרתי להיכנס לאולם מוזשש פן ייפסחו כל המקומות לפני בואי. לא היה מקום לראגה. באותה השעה עצמה לחמה מכבי תל־אביב בקבוצה היוגוסלביית. בעיר שרר עוצר, והאולם שבו הוקרן

הסרט היה חצי ריק. עשרות הצופים שטררו לבוא היו ברובם הגדול צופות. הבעלים שלהן העדיפו את מינכן 1989 על כפר צרפתי ב־1779.

אני מקווה שתהיה גם הקרנה מיסחרית של הסרט, כדי שחובבי הכרורסל יוכלו לראותו.

הסרט מתאר כפר צרפתי ערב המהפכה הצרפתית. חיי הכפר מתוארים עד לפרטי־הפרטים, בצילומים מרהיבים. איך האנשים חיים, עובדים, ישנים, אוכלים, עושים את צרכיהם. איך הם מדברים ומה הם לובשים — כל אחד לפי מעמדו.

הרוונת התרבותית מנגנת לאורחיה מוסיקה קאמרית. ואחר־כך מארחת אותם על המירפסת של הטייה, בעוד שבמרחק 20 מטרים עוסק בעלה כסירוס סוס. אשה עניה יולדת בעורת קמע של הנתולה הקרושה, מיילדת מלוכלכת והרבה תפילות. המכשף המקומי מוכר כישופים. הכומר החכם משתמש באמונות הטפלות של האיכרים כדי להקל עליהם את מר גורלם. חפותה של נאשמת בהרעלה מוכחת רק אחרי שהיא כבר הורתה בפשע בעיקבות קהירה בעיניוים. האצילים מספרים בדיחות על לואי ה־16, המלך הכושל, וחייהמין שלו עם המלכה מארי אנטואנט. הרוונת מתעלסת עם הרופא. היתומה היפה נושכת את אפו של הרוזן המנסה לאנוס אותה. אנשים חולים, אנשים מתים.

הגיבור הוא רופא צעיר, בעל רעיונות מודרניים, הנקלע לכפר בעיקבות מות דודו. הוא מייצג את הרוח החדשה, זו העומדת להוליד בקרוב את המהפכה. את האידיאלים הליברלי, את הרציוני נליות המחולטת, את ה"ווירטו" — המידות־הטובות המטילות על אדם להקריב את עצמו למען שיפור מנת־חלקם של העניים.

הרופא מאמין באמונה גמורה בקידמה, ביכולת לשחרר את האדם מעוני וממחלות ולהביאו לגן־עדן של שפע ורוחה, אם אך יינתן להגיון המרעי למשול בעולם. הוא פוסל את האמונות הטפלות, הוא מלמד את הכפריים להתרחק, להניח לתינוקות להתנווע בחופשיות, תחת לקשור אותם כתפילות. כאשר באה המגיפה, הוא לוחם בה כארי, פותח בית־חולים כפרי, עוקב אחרי כל חולה, רושם כל סימפטום, מנתח כל גווייה, משוה את ניסיונו עם זה של רופאים בכפריים סמוכים, וכך מניח את היסוד למחקר מדעי. בפאי רים הרחוקה נרשמים הדברים על־ידי האקדמיה החדשה לרפואה. עידן ההשכלה התחיל.

מול הרופא, סמל ההשכלה והקידמה הרציונלית, עומד הרוזן, איש הסמכות, סמל "המיסטר הישן", המאמין בטימטום האדם הפשוט ובצורך הניצחי של מיעוט קטן של אצילים לשלוט בחברה. הוא בו לספרים, למוסיקה, לאינטלקטואלים. הוא אוהב ציד, חיות, ובעיקר סוסים.

בין השניים עומדת הרוונת, שהרומאן שלה עם הרופא מספק לסרט את השלר.

לאורך כל ארבע העשרות של הסרט אין מילה על פוליטיקה, על המהפכה המתקרבת, העומדת לשים קץ לעולם ררום זה. על הצופה להשלים בעצמו את התמונה.

הצופה יודע כי בעוד כמה שנים תערוף המצאתו של הרוקטור גילוטין את ראשיהם של הרוזן ובני־מעמדו. הוא יודע כי השקפת עולמו של הרופא, תערוכת ברוכה של אידיאלים טהור והגיון צרוף, תליד את הטרור הנורא של רובספייר. שאלתי את עצמי שוב ושוב: האם הכפר של אז, על בורותיו, עוניו ואומללותו, לא היה עדיף על העולם המודרני שלאחר המפכה, המרע שהוליד את הפצצה הגרעינית והשוואה, ההשכלה שהולידה את מילתמות העולם ואת היטלר?

הסרט אינו מחדר את השאלות. הרופא בכפר לומר להבין שיש מקום גם לאמונות טפלות, מכיוון שנפש האדם משפיעה על כריאות גופו. נרמה כי כסוף הסרט מתקרבים הכומר והרופא זה לזה, באהבה משותפת לאדם.

כל זה התנפץ, כמובן, במהפכה. היא שחטה את האצילים, קידשה מילתמה על הכנטיה, שיחררה כוחות חברתיים אדירים.

את הדיקטטור הנודל של צ'רלי צ'פלין ראיתי, בראשונה, עם הקרנתו הראשונה בתל־אביב. נרמה לי שזה היה בקולנוע אופיר בחיוב גרונזברג.

הסרט בא באיחור. מפני שארצות־הברית לא רצתה להרגיז את ארולף היטלר. רק כאשר ארצות־הברית עצמה התחילה להיות מעורבת במילתמה, ניתן לסרט לצאת למסעו.

הרושם היה כביר. הסצנות נחרתו בזיכרוני, לפרטי־הפרטים. יכולתי תמיד לשחזר את רוב הסצנות של הסרט בעל־פה, מבלי להחסיר פרט.

(כך, אגב, לגבי כל הסרטים של צ'פלין. כשהייתי ילד סיפר לי אבי את הסצנות של הבהלה לוחב. שמעתי אותן כל כך הרבה פעמים, ובפירוט כה רב, עד שהיה נרמה לי שראיתי את הסרט. כאשר ראיתי לבסוף, כעבור שנים, הרגשתי כאילו אני רואה אותו שנית.)

צ'פלין

לכן, כאשר הלכתי השבוע לצפות בהדיקטטור הנודל שוב, הייתי די סקרן. הוא הוקרן לרגל יום־ההולדת ה־100 שלו (של צ'פלין, אבל גם של היטלר. הדי שניים נולדו כרווח של כמה ימים זה מזה בלבד).

הצילמה מבוססת על הרימיון בין צ'פלין להיטלר (במציאות), ובין ספר יהודי קטן לדיקטטור הינקל (בסרט). הספר נפצע בי מילתמה העולם הראשונה ומאי כר את זיכרונו. כשזה חוזר אליו, נגטו בגרמניה הנאצית. הוא נכלא, נורח ובעיקבות בילבול משעשע הוא תופס את מקומו של הדיקטטור.

איך זה נראה כיום?

ובכן, מה שהיה גאוני, נשאר גאוני. כל הסצנות שבהן משחק צ'פלין את היטלר מבריקות. אלה הסצנות שזכרתי, עד לפרט האחרון, ובכל זאת הדהימו אותי שוב כגאוניותו.

אלה הן הסצנות הנחרות של צ'פלין כחייל קרבי.

הגאום של היטלר, בשפה שהמציא צ'פלין, והמצלצלת כגרי מנית. מישחקו של היטלר בבלון של כדור־הארץ. העימות בין היטלר ומוסוליני ערב הפלישה הנאצית לאוסטריה — אלה הם כמה מן הקטעים האנטי־פאשיסטיים המבריקים ביותר שצולמו אי־פעם.

אולם — וכאן באה האכזבה — כל הקטעים שבהם משחק צ'פלין את הספר היהודי הקטן, נראים כיום כפארודיה על־גת. הם מביכים. קארקטורה של הקרבנות.

קטעים אלה אמורים לתאר את אכזריות הנאצים כלפי היהודים, אולם לאור מה שקרה באמת, קטעים אלה נראים כמעט כאידיליה. דימיונו של צ'פלין, בראשית מילתמה העולם השניה, היה מוגבל מאוד. וכמעט כל היהודים נראים כקארקטורות (גידעון סאמט טוען שבתיאור הזה יש נימה אנטי־שמית בלתי־מודעת של צ'פלין, ואולי זה נכון).

פולט גודאר, הזכורה לי לטובה, נראית כיום מגוחכת. קשה להאמין שפעם העלו על הבר שחקניות כל־כך הסרות־כישרון. כסוף הסרט מתחזה הספר היהודי כדיקטטור, ונואם לאומה. זהו נואם שפניו נאיבי. כשנרמק האור באלים, הייתי נבוך.

החלקים הטובים של הסרט מחפים, כמובן, על החלקים הרלים. זה נשאר סרט־חובה. ובכל זאת, היתה לי הרגשה מורה בצאתי מן האולם. אכזבה כלשהי. לא כך זכרתי את היצירה הזאת.

מס' 1

אולי אני צריך להסביר מדוע האכזבה (החלקית) שלי מסרטו של צ'פלין היא כה מפתיעה.

כשהייתי ילד, היתה לי הנטייה לדרג בל רב. אולי זוהי תכונה של כל ילד. היה חשוב לי לרעת מיהו מס' 1 בכל תחום.

הנה רשימה חלקית, כפי שנראו לי הדברים כשהייתי בן 10:

הסופר החי הגדול ביותר — תומאס מן

המחזאי הגדול ביותר — ויליאם שייקספיר

הסופר המת הגדול ביותר — לב טולסטוי

המלחין הגדול ביותר — לודוויג ואן־בעטהובן

הצייר הגדול ביותר — מיכאל אנג'לו (לא לגמרי בטוח). אולי ליאונרדו דה־וינצ'י.

וכן הלאה וכן הלאה. עד לתחום הקולנוע. השחקנית הגדולה ביותר — גרטה גארבו.

השחקן הגדול ביותר — צ'רלי צ'פלין.

(שמעתי השבוע את מיכאל אוהד, בשיחה עם אהוד מנור, בוחר גם הוא בשניים אלה באותה הצורה.)

מכאן ההערצה שלי לצ'פלין. היא תישאר בעינה גם אחרי סרט זה. אני מכיר את כל הסרטים שלו בעל־פה. אף שלא ראיתי את זמנים מודרניים זה עשרות בשנים, אני יכול לחזור עכשיו בלי מחשבה שניה על כל תמונה שבו.

דומני שסרטי האחרונים, מאז הדיקטטור הנודל, מלהיבים פחות. אבל מי יכול להיות גאון כל הזמן?

העולם שלפני

יום אחרי שצפיתי בסרט של צ'פלין הוומנתי לחוות בסרט צרפתי בן ארבע שעות, במלאת 200 שנה למהפכה הצרפתית.